

Bu sayıda...

Bilim, Teknoloji ve Toplum Çalışmaları hakkındaki bu sayı, bu disiplinler-ötesi alanda kendi üzerine düşünen (*reflexive*) ve eleştirel bir perspektifi gözeten, kendi işleyişini buna göre üreten STS IstanbulLab platformunun ilk kolektif çalışması olarak size sunuluyor.¹

İçinde bulunduğumuz çağda, bilim ve teknolojinin yaşamlarımızı farklı ölçeklerde ve etkilerle şekillendirme gücünün giderek arttığı konusunda hemen herkes hemfikirdir: Toprağa atılan tohumun genetiğinin değiştirilmesinden içme sularının arıtımında âdeta bir teknoloji haline getirilmiş bakterilerin kullanımına, akıllı şehir tasarımlarına, ceptelefonlarının bedenlerimizin bir uzantısı haline gelmesine kadar birçok alanda teknobilimsel gelişmeler artık günlük sohbetlerimizin de bir parçası konumunda. Bilim, teknoloji ve toplum alanlarının birbirine daha da yaklaştığı bir dönemde analitik ve eleştirel incelemeler de önemli olmasının yanında bir zorunluluk haline geliyor. Tabii ki, modern bilim ve teknolojinin hayat pratiklerimizi ve üretim ilişkilerini şekillendirmesi yeni bir olgu olmamakla birlikte, bilimsel gelişmeler ve teknolojik yenilikler 19. yüzyıldan itibaren beşeri ve sosyal bilim araştırmalarına konu olmuştur. Lakin bilim, teknoloji ve toplum arasındaki ilişkilerin sistematik olarak eleştirel bir bakışla incelenmesi, bu dinamik ilişkilerin bizzat kendisini konu edinen STS alanının 1970'lerden itibaren, özellikle Kuzey ülkelerinde kurumsallaşması ile ivme kazanmıştır. Bu sayının amacı da, STS alanını, belirli temalar etrafında Türkiye'deki okuyucularla tanıştırmak ve eşzamanlı olarak Türkiye'deki STS araştırmalarının da disiplinler-ötesi, eleştirel ve yapıcı bir zeminde gerçekleşmesi adına kurulmakta olan entelektüel altyapıya katkıda bulunmaktır. Türkiye'de

1 Bu yazıda, Bilim, Teknoloji ve Toplum Çalışmaları yerine bundan sonra kısaca STS kısaltmasını kullanacağız. Alanı temsilen bu kısaltmanın kullanılması da bu kendi üzerine düşünme ve beraber karar verme pratiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Yazının devamında bu tercihe dair yapılan açıklama, bu pratikleri görünür kılma amacı da taşıyor.

STS alanına dair ilk derleme olması açısından da, bu sayının ayrı bir önemi olduğunu düşünüyoruz.²

Sayının ilk makalesi, STS alanının entelektüel ve kurumsal izleğini takip ederek okuyucular için alana genel bir giriş ve Türkiye'deki STS'nin bir arkeolojik kazı demesini sunuyor. Bu nedenle, bu kısa editöryel yazıda, alanı tanıtmaktan ziyade, bu derlemeyi şekillendiren kolektif çalışmadan bahsetmek istiyoruz. Aslında, derlemenin ardındaki kolektif çalışmadan bahsetmek bizlere tam da STS'ye bir giriş sunuyor: STS araştırmacıları her türlü bilgi üretiminin konumlu (*situated*) olduğundan bahseder ve kendine dönüşlülük (*self-reflexivity*) ilkesi çerçevesinde ürettikleri bilgi üzerine de düşünürler. Bu anlamda, bu derlemeyi kimlerin hangi bağlamda ve nasıl hazırladığı ve derlemenin alanının bilgisini nasıl sunduğunu konuşarak başlamak başlı başına bir STS pratiğidir.

Bu sayı, bağımsız bir araştırma kolektifi olan IstanbulLab -Bilim, Teknoloji ve Toplum Çalışmaları Platformu- üyelerinin çalışmalarıyla hazırlanmıştır. IstanbulLab, 2016 yılında kurulmuştur ve 2017 Ocak ayından itibaren de düzenli toplanarak çalışmalarını yürütmektedir.³ Lab üyelerinin büyük bir çoğunluğu STS alanında lisansüstü eğitimlerini tamamlamış veya halen bu eğitimlerine devam eden ve farklı disiplinlerden gelerek alan ile bağ kuran doktora öğrencileri ve akademisyenlerden oluşmaktadır. IstanbulLab isminin seçilmesinin nedeni, üyelerinin çoğunluğunun İstanbul'da yaşıyor olmasıydı. Elbette ki, Lab'ın ilgi alanları, çalışmaları ve üyelik kriterleri kentin coğrafi ölçeğiyle sınırlı değil; buradan başlayarak, kolektif adımlarla yaygınlaşmasını umuyoruz. Kolektif, bilim üretiminin, sadece konusuna (*object*) yönelik eleştirel bir süreç olmadığını, aynı zamanda bilim insanının (*subject*) kendi bilgi üretim biçimlerinin, ilişkilerinin de eleştirel biçimde sorgulanmasını savunurken, bilim ve teknoloji üretilen yerlerin, örneğin, laboratuvarların da toplumsal mekânlar olduğunu vurgulamak istiyor. Daha da önemlisi, IstanbulLab kolektifi olarak bu eleştirel düşünme, birlikte üretme pratiğini, platformun kendi işleyişine de uygulama ilkesine önem veriyoruz.

Temel amacı Türkiye'de STS araştırmaları ve eğitimini yaygınlaştırmak olan bu platformda üyeler gönüllülük esası üzerinden çalışıyor. Kolektifi bir arada dinamik bir biçimde tutan motivasyon ise bir anlamda akademik STS çalışmalarının ötesine geçmekte: mevcut konjunktürde üniversitelerin kurumsal yapılarının dışında ihtiyaç duyduğumuz birlikte eyleme ve üretme pratiğini birbirimize özen göstererek deneyimlemek. Bu biçimde bir kolektif varoluş halini kurarken STS alanının öğretmelerinden beslendiğimiz gibi alanın Türkiye'deki teknobilimsel süreçleri demokratik-

2 *Toplum ve Bilim*'in önceki sayılarında STS alanıyla ilişki kurulabilecek özel dosyaların yer aldığından bahsedebiliriz: *Dijital Emek, Dijital Kültür; Mühendisler: Pratik ve İdeoloji; Post-Fordizm ve Üretim Örgütlenmesi ve Biyoiktidar-Biyopolitika* dosyaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Her ne kadar STS alanı Türkiye'de henüz olgunlaşmamış ve kendi entelektüel zeminini oluşturamamış olsa da, farklı disiplin ve alanlarda yürütülen tartışmaların böylesine bir zeminin oluşturulmasına yönelik açtığı/açabileceği alana dair bir değerlendirme için Ansal, Ekinci ve Kaşdoğan'ın kaleme aldığı ilk makale incelenebilir.

3 Detaylı bilgi için: stsistanbul.org

leştirme kapasitesinden hareketle kolektif çalışmalar yürütüyoruz. Bilim, teknoloji ve toplum alanları arasındaki ilişkiler ve etkileşimler üzerine düşünürken, bir yandan da konuya politik ekoloji, toplumsal cinsiyet ve sınıflar gibi eleştirel perspektiflerden yaklaşıma, bilim üretim alanlarını müşterekler, ortaklaşmacı alternatif üretimler üzerinden düşünmeye çalışıyoruz. Ayrıca, STS'nin Türkiye'deki sosyal ve beşeri bilimlere sunacağı katkıları işlerken disiplinler-ötesi ve işbirliği kültürüne dayalı bilimsel araştırma ve eğitim faaliyetlerine öncelik veriyoruz. Bir anlamda, Türkiye'de bilim eleştirisi ve savunusunu eşzamanlı nasıl yapabiliriz üzerine kafa yoruyor ve etkinliklerimizi bu soru çerçevesinde gerçekleştiriyoruz. Bu çabanın ilk ürünlerinden biri elinizdeki bu özel sayı.

Bu derleme, Türkiye'de STS alanına giriş niteliğinde yazılı materyalin eksikliğinden hareketle ortaya çıkmıştır. Elinizdeki sayı, bu eksikliği gidermeye yönelik mütevazı bir katkı olma amacını güdüyor. STS alanını bütünüyle temsil etme çabasından ziyade, alanda öne çıkan belirli tartışmaları eleştirel ve çoğul perspektiflerden değerlendiren yazılara yer veriyor. Eksiklerin ise, kolektif bir çalışma ile süreç içinde birlikte, genişleyen etkileşimlerle kapatılabileceğini düşünüyor. Çünkü STS pratiği de böylesine bir çabayı, yani tartışmayı kapatmadan; eleştirel, kolektif ve birlikte yürütülebilen bir süreci gerektiriyor.

Örneğin alanın (ve sayının) temel eksikliklerinden birisi, ortak bir STS dağarcığı, analitik kavramlar yaratmadır. Bu yazıda da İngilizcedeki kısaltmasını koruyarak STS olarak kullandığımız alanın adı da dahil olmak üzere, temel kavramların Türkçeleştirilmesi, kapalı kutu ya da kara kutu (*black box*), konumlu bilgiler (*situated knowledges*) gibi dilimizde düşünce ve akıl yürütmemiz için temel araçların üretilmesi, tekil çabalarla değil, kolektif bir inşa süreciyle olabilir ancak. Bu, alanda çalışanları, ilgilileri kuşatarak elbirliği ve tartışma içinde yapılabilir. Sayıyı hazırlarken de bu kolektif üretim süreci içerisindeki tartışmalarda grup içi anlaşmazlıklarla karşılaştık. Bizim bu yazıda kullandığımız kısaltma, İngilizcedeki "Science and Technology Studies" - "Bilim ve Teknoloji Çalışmaları" alanının kısaltması. Benzer kökene sahip olsa da tarihsel, siyasi ve kurumsal gelişimi toplumsal olana daha fazla vurgu yapan "Science, Technology and Society" - "Bilim, Teknoloji ve Toplum" alanı da pratikte zaman zaman bu kısaltma altında ifade ediliyor. Bu yazıyı yazan ve sayının editörlüğünü üstlenen üç yazar olarak, kapsayıcılığı nedeniyle Türkiye'de halihazırda bu İngilizceden transfer edilmiş haliyle literatüre girmeye başlamış olan kısaltmayı tercih ettik. Sayı içindeki diğer yazılarda göreceğiniz üzere, bazı yazarlar alanın Türkçeleşmiş isimlerinin kısaltmaları olarak BTT'yi ya da BTÇ'yi kullanmayı tercih ettiler. Editöryel bir karar olarak, tüm yazılarda bütünlük sağlayacak tek bir kısaltma üzerinde ısrar etmek yerine, alanın ve kolektifin çoğulculuğunu temsil etmesi açısından farklı kullanımları olduğu gibi bırakıp okura bu tercihin sebeplerini anlatmayı daha doğru bulduk. Aynı yaklaşım, diğer farklı tercümelerde de geçerli oldu.

Derginin bu sayısı, Hacer Ansal, Mehmet Ekinci ve Duygu Kaşdoğan tarafından

kaleme alınan bir arka plan yazısıyla başlıyor. STS'nin önce dünyadaki, sonra da Türkiye'deki izini süren ve okura alanı tanıtırken bir yandan da Türkiye'deki STS alanına ve genel olarak akademiye dair belleksizliği sorgulayan bu yazı, bir anlamda Türkiye'deki STS alanının arkeolojik kazısını yapmayı amaçlıyor.

Arka planın ardından gelen iki yazı, farklı yaklaşımlarla STS alanının önemli yaklaşımlarından ağ kuramlarını tartışıyor ve örnekliyor. Bu yazıların ilkinde Ebru Yetişkin, kendi kürasyon deneyimlerini bir laboratuvar olarak ele alıp, bu örnek üzerinden bilim ve sanat sosyolojisiyle b(ağ)lar kuruyor. Bunu yaparken de, STS'nin başlıca izleklerinden laboratuvar çalışmalarını ve aktör-ağ kuramlarını tartışıyor. Teorik yaklaşım dışında yazıyı önemli kılan bir diğer unsur da, STS çalışmalarında çoğunlukla göz ardı edilen sanat alanını örneklemesi. Öznur Karakaş ise, ağ kuramlarını toplumsal hareketler bağlamında ve Gezi Hareketi örneği üzerinden açıklıyor. Yazar, bedenlerin bir araya geldiği özellikle toplumsal hareketler gibi durumların analizinde, aktör-ağ (ya da yazarın kullandığı şekliyle fail-ağ) kuramı yerine, fail-tertip kavramının daha açıklayıcı olduğunu savunuyor. Bu iki yazı, STS alanının kuramlarını olduğu kadar, alan içerisindeki tartışmaları, ayrışmaları ve çatışmaları da örnekliyorlar.

Ağ çalışmalarına dair örnekleri, feminist bilim ve teknoloji (ya da feminist teknobilim) çalışmaları takip ediyor. Maral Erol, bilim ve teknolojinin cinsiyetini sorgulayan feminist bilim ve teknoloji çalışmalarını irdeliyor. Erol'un yazısı, feminist teknobilim çalışmalarını derleyen, bu literatürün belli başlı kategorilerini özetleyen temel bir giriş niteliğinde. Ancak Erol, bu tartışmaların bugün, burada nasıl yararlı olabileceğini de sorgulayan, esinleyici önerilerde bulunuyor. Daha ötesi, bilimin ve teknolojinin cinsiyetini irdelerken, bu eleştirilerin çağımızda hor görülen bilim kavramını değersizleştirmek yerine esas olarak bilimcinin "özen"i (care) konusuna işaret ettiğini vurguluyor ve bizim için temel bir eleştirel STS bakışını öne çıkarıyor: Bilim insanının kendi yaptığı inceleme, üretimi üzerine düşünürken de "özen" emeğini göstermesi gerektiğini vurguluyor.

Daha çok kuramsal yaklaşımlara odaklanan bu üç yazıyı, STS'nin ilgilendiği konular çerçevesinde tematik olarak üç grupta toplayabileceğimiz yedi yazı izliyoruz: 1) altyapı ve uzmanlar; 2) biyoloji ve biyoteknolojiler ve 3) sanayi ve üretim ilişkileri.

İlk tema, Aybike Alkan'ın GAP projesi ve barajlar örneği üzerinden altyapı çalışmaları literatürünü tartıştığı yazısıyla başlıyor. Alkan, yazıda STS'nin bu literatüre getirdiği eleştirel yaklaşımı açıklayarak, özellikle altyapıya söylemsel ve duygulanımsal açıdan yaklaşmanın önemini vurguluyor. Altyapı teması, Ebru Kayaalp ve Onur Aslan'ın, beklenen İstanbul depremi etrafında oluşan epistemik cemaatlere dair yazısıyla devam ediyor. Yazarlar, Kuzey Anadolu Fayı hakkında yer bilimciler arasındaki fikir ayrılıklarına, çatışmalara odaklanarak bir çeşit "uzmanlar antropolojisi"ne girişirken, bir kez daha ağ ve faillik kavramlarını açan bir analiz yapıyorlar.

İkinci temanın ilk yazısında ise, Murat Ergin bir yandan 19. yüzyılda ortaya çıkan

öjeni hareketinin Türkiye'deki izni sürerken, bir yandan da öjeni ile günümüz genetik bilimi arasındaki bağları tartışıyor. Bunları yaparken de, yine STS literatürünün önemli kavramlarından biri olan "kara kutu" kavramını açıklıyor ve ırk, etnisite ve tür kategorilerini sorguluyor. Devletin biyoteknolojiyi bir düzen kurma ve denetleme aracı olarak kullanması pratikleri Burcu Mutlu'nun bir başka biyoteknoloji alanı olan tüp bebek uygulamalarına dair yazısında tekrar karşımıza çıkıyor. Mutlu, Türkiye'deki sperm ve yumurta başışı kısıtlamaları nedeniyle tedavi için Kıbrıs'a giden ailelerin öykülerini, "normallik", "aile" ve "sır" kavramları üzerinden anlatıyor. Biyoteknolojiler üzerine son yazıda, Duygu Kaşdoğan bu kez insan bedeninin ötesinde algılar gibi farklı yaşam biçimlerinin biyoteknolojik uygulamalarla birlikte biyoekonominin unsuru ve faileri haline gelmesinden söz ediyor. Biyoekonomi konusunun en azından Türkiye'deki sosyal bilimler alanındaki görünmezliğini de kırmayı amaçlayan yazı, yaşamın kendisinin bir ekonomik değer haline gelmeye başladığını "yaşamın iktisadileştirilmesi" kavramıyla inceliyor ve yeni bir iktisadi dönemin *eleştirisine* dair bir düşünce deneyi sunuyor.

Kaşdoğan'ın yazısı, bizi iktisat ve üretim ilişkilerinin tartışıldığı üçüncü temaya da bağlıyor. Bu temanın ilk yazısında, Hacer Ansal ve Nihan Yıldırım, Sanayi 4.0'ın işgücüne etkilerini özellikle kadınlar açısından incelerken, olumlu ve olumsuz yönlerini birlikte ele alıyorlar. Yazarlar, uluslararası raporlardan ve belgelerden yararlanarak ortaya çıkacak iş kayıplarının yanı sıra sınırlı da olsa yaratılacak yeni işlerden söz ediyor ve şu sorulara cevap arıyorlar: "Kadınlar bu gelişmelerden ve ortaya çıkacak fırsatlardan yararlanabilecekler mi? Ya da kadınlar Sanayi 4.0'ın gerektirdiği becerilere sahipler mi?"

Hem temanın, hem de dosyanın son yazısında Özgür Narin, Sanayi 4.0'ın önerdiği ve ima ettiklerinin sınırlarını vurguluyor. Narin, Sanayi 4.0'ı teknolojik determinist söyleminden daha çok ima ettiği bir niteliğe ışık tutarak eleştiriyor. Sanayi 4.0, üretimin, ileri geri bağlantıları ile dijital ağ sayesinde bütünleşebileceği bir model öneriyor. Bu projeye göre, nesnelerin interneti ve sensörlerle tüm bir üretim süreci sayısallaştırılıp, otomatize edilerek, elde edilen Büyük Veri'nin analizi ile birlikte yatay ve dikey bütünleşme gerçekleşecektir. Narin, şu soruları soruyor: Kapitalist üretim gerçekten çevrimiçi olabilir mi? Çıkarları ve kârları birbirleriyle çelişen şirketlerin ağ ile bulutta birbirine bağlanması, teknik bir optimizasyon sorununa indirgenebilir mi? Yoksa piyasanın "görünmez eli" görünür mü olacak? Bu sorular çerçevesinde Sanayi 4.0'ın önerdiği ve ima ettiği bazı gelişmelerin kapitalizmin doğasına aykırı olup olmadığını sorguluyor.

Dosya dışı olarak, derginin bu sayısında yer alan Mehmet Beşikçi'nin "Tarihyazımında hatırat ve günlükler nasıl kullanılmalı?" başlıklı metodolojik katkısı, bizleri tarihyazımında günlüklerin ve hatıratların güvenilirliğine, anlamına ve bu metinlerin resmî belgelere nazaran ikincil değer taşıyıp taşımadıklarına dair tartışma üzerine (yeniden) düşünmeye sevk ediyor. Günlüklerden ve anılardan örneklerle, mukayese ederek, resmî arşiv belgelerinin güvenilirliğini sorgulayan fakat öte yandan

bu belgelerin tarihsel bağlamda nereye oturduğunu titizlikle tartışan bir bakış açısıyla tarihyazımı üzerine oldukça derinlikli ve sorgulayan bir katkı sunuyor.

Tüm eksikliklerine rağmen okura, Bilim, Teknoloji ve Toplum Çalışmaları (STS) alanıyla ilgili eleştirel bir seçki sunabildiğimizi umuyor ve keyifli okumalar diliyoruz.

DUYGU KAŞDOĞAN - MARAL EROL - ÖZGÜR NARİN